

MIŁOSZ T. WALERZAK, MICHAŁ KRZYŻANIAK, DARIUSZ ŚWIERK, PIOTR URBAŃSKI

Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

ASPEKTY KOMPOZYCJI ZESPOŁU PAŁACOWO-OGRODOWEGO W OTWOCKU WIELKIM

COMPOSITIONAL ASPECTS OF THE PALACE AND GARDEN COMPLEX
IN OTWOCK WIELKI

Streszczenie. Założenie pałacowo-ogrodowe w Otwocku Wielkim to posiadłość w województwie mazowieckim, usytuowana na południowy wschód od Warszawy. Zespół pałacowy z głównym założeniem ogrodowym na wyspie na jeziorze Rokola jest przykładem klasycznego ogrodu późnobarokowego z przełomu XVII i XVIII wieku. Głównym celem pracy była analiza kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych założenia pałacowo-ogrodowego oraz identyfikacja nawarstwień z późniejszych przekształceń. Realizacja powyższych celów mogłaby posłużyć określeniu podstaw ochrony i kreacji krajobrazu kulturowego tego regionu oraz rewaloryzacji samego obiektu pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim. Z badań terenowych i analiz kartograficznych materiałów archiwalnych wynika, że posiadłość zachowała liczne elementy ogrodu regularnego w obrębie ogrodu na wyspie. Ponadto nadal czytelne są nawarstwienia późniejszych przekształceń oraz efekty rewaloryzacji z czasu po 1945 roku. W kompozycji zauważono proste związki miarowe oparte na module, który stanowi szerokość frontowej fasady pałacu. Ważniejsze punkty węzłowe kompozycji znajdowały się w miejscu ryzalitu frontu pałacu, w miejscu fontanny w salonie ogrodowym oraz na skrzyżowaniach głównych dróg. Modyfikacje odcinków modułu wyznaczające długości i szerokości elementów kompozycji zmieniały się w stosunku 1 : 2. Główne elementy przestrzenne wyznaczono zgodnie z proporcją złotego podziału. W świetle przeprowadzonych badań i analiz należy stwierdzić, iż istnieje możliwość całkowitego przywrócenia pierwotnego układu przestrzennego założenia na wyspie.

Słowa kluczowe: ogród barokowy, analiza kompozycji, związki miarowe, powiązania widokowe

Wstęp

Historia obiektu

Ottock Wielki (Stary Ottock¹) to posiadłość w województwie mazowieckim, usytuowana na południowy wschód od Warszawy, przy dawnej drodze z Karczewa do Czerska (rys. 1).

Rys. 1. Mapa lokalizacji zespołu pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim (opr. M. T. Walerzak)

Fig. 1. A map with the location of the palace and garden complex in Ottock Wielki (by M. T. Walerzak)

Kompleks pałacowy z głównym założeniem ogrodowym został zaplanowany na sztucznej wyspie na jeziorze Rokola, które jest pozostałością dawnego starorzecza Wisły, z kolei wyspa została utworzona poprzez przekopanie kanału wodnego odcinającego wcześniej istniejący w tym miejscu cypel.

Wyjątkowy zespół pałacowo-ogrodowy usytuowany na wyspie zajmował powierzchnię około 5 ha, a w jego skład wchodziła główna siedziba pałacowa oraz regularny ogród barokowy. Pozostałe części założenia ogrodowego znajdowały się na brzegach jeziora, wokół wyspy.

¹ Stary Ottock to wcześniejsza nazwa obiektu, bardzo często podawana w literaturze.

Pałac w Otwocku był wymieniany jako jedna z wybitnych i godnych uwagi rezydencji z XVII i XVIII wieku w Polsce i niewątpliwie była to jedna z piękniejszych rezydencji na Mazowszu.

W księgach sądowych z 1407 roku jako właściciel majątku był wymieniony „*Sbroslaus heres de Othwoczsko*”. Czas powstania rezydencji i jej rozkwit przypadają na XVII i XVIII wiek, kiedy właścicielem obiektu była rodzina Bielińskich. W tym czasie powstała okazała rezydencja pałacowa oraz budynki części folwarcznej – gorzelnia i browar (Ajdacki, 2013).

W początkach XIX wieku rezydencja przeszła w ręce rodziny Jezierskich. Zadłużona posiadłość była znacznym obciążeniem dla nowego właściciela, dlatego w 1828 roku Otwock Wielki został wystawiony na licytację. Nabywcą był Jan Jerzy Kurtz, a po nim w spadku posiadłość odziedziczyła jego córka – Aniela. Pałac ponownie został wystawiony na licytację w drugiej połowie XIX wieku (Jaroszewski, 1999).

Stacjonujące w Otwocku podczas I wojny światowej wojska niemieckie przyczyniły się do niemal całkowitej ruiny pałacu. Budowla została doszczętnie ograbiona i zdewastowana.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego majątek ponownie wrócił w ręce rodziny Jezierskich. Do 1944 roku w ogrodach otwockich rosły sady liczące 20 000 drzew jabłoni. Rodzina Jezierskich, próbując uzyskać fundusze na ratowanie posiadłości, odsprzedała część ziemi (około 50 ha) na parcelację pod działki budowlane oraz pod utworzenie stadionu. Uzyskane pieniądze przeznaczone były na podstawowe remonty pałacu oraz na podtrzymanie funkcjonowania majątku².

Po II wojnie światowej zniszczony majątek w Otwocku Wielkim przeszedł na rzecz państwa, pod opiekę Ministerstwa Kultury i Sztuki. W 1946 roku rozpoczęły się pierwsze prace rekonstrukcyjno-zabezpieczające, a budowla została wówczas przykryta nowym dachem. Generalnym projektantem przebudowy w latach 1946-1950 był prof. Jan Koszczyc Witkiewicz.

W latach pięćdziesiątych XX wieku w otwockim pałacu znajdował się dom poprawczy dla dziewcząt, a na początku lat siedemdziesiątych obiekt przejął Urząd Rady Ministrów. W tym czasie wznowiono prace renowacyjne i adaptacyjne pałacu z udziałem Pracowni Konserwacji Zabytków, z przeznaczeniem na rezydencję ówczesnego premiera (Jaroszewski, 1999).

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku rezydencja należała do Kancelarii Prezydenta RP, a w kolejnych latach obiekt przejęło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Obecnie pałac po renowacji i licznych remontach znajduje się w doskonałym stanie. Aktualnym właścicielem jest Muzeum Narodowe w Warszawie, które stworzyło w jego salach Muzeum Wnętrz w Otwocku Wielkim.

Założenie pałacowe

Pałac został wzniesiony pod koniec XVII wieku z inicjatywy Kazimierza Ludwika Bielińskiego. Projektant budowli nie jest do końca znany, autorstwo przypisuje się

² Informacje uzyskane od rodziny Jezierskich.

Tylmanowi z Gameren³. Późniejszej rozbudowy w latach 1757-1763 dokonał prawdopodobnie architekt Jakub Fontana.

Rezydencja powstawała w dwóch etapach. Początkowo zbudowano główny korpus na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu. W drugim etapie wybudowano dwa alkierze od strony ogrodu i dwie owalne wieże mieszczące klatki schodowe (Witkiewicz, 1949). Elewację frontową pałacu, skierowaną na północ, akcentował ryzalit zwieńczony trójkątnym frontonem. Pole tympanonu wypełniała misterna płaskorzeźba z czerwonego stiuku, przedstawiająca bachanalia z tańczącymi nimfami i faunami. Główna elewacja była siedmioosiowa, z czego trzy osie przypadały na ryzalit. Budowla była dwupiętrowa, przykryta wysokimi dachami, a nad całością górowały hełmy dwóch wieżyczek z lukarnami. Rozmieszczenie pomieszczeń pałacu było symetryczne względem głównej osi budowli.

Według szkiców i projektów z 1850 roku dach na korpusie głównym był znacznie obniżony, inny również był kształt hełmów na wieżach (Witkiewicz, 1949). Widoczne były też arkadowe podcienia po obu stronach ogrodowego ryzalitu. Mocno wysunięty ryzalit o ściętych narożach od strony ogrodowej był nawiązaniem do francuskiej architektury połowy XVII wieku.

Dwie oficyny flankujące symetrycznie pałac po obu jego stronach zostały wybudowane w późniejszym okresie. Projekt tej rozbudowy powstał z inicjatywy Franciszka Bielińskiego w 1732 roku. Ówczesny projekt Jakuba Fontany przewidywał dwie oficyny, połączone z pałacem arkadowymi łącznikami⁴. W zachodniej oficynie mieściła się kuchnia pałacowa, a we wschodniej – łaźnia o wnętrzu zdobionym prawdziwymi muszlami⁵.

Elementy zdobiące elewację były rozmieszczone głównie przy portalach drzwi i oprawach okien. Płaskorzeźby przedstawiające putta wokół wazonów z kwiatami wykonano z czerwonego stiuku i piaskowca. W elewacji frontowej, nad środkowym oknem ryzalitu, znajdował się okazały kartusz z herbem rodowym Bielińskich – Junoszą, oraz dwie postacie będące alegorią siły i zdrowia. Umieszczona była tam również sentencja: *Nolo minor me timeat despiciaty que major – Nie chcę, aby mniejszy mnie się obawiał, albo większy lekceważył* (Ajdacki, 2013). Sąsiednie portale okienne zwieńczone są płaskorzeźbami z wytwornymi kompozycjami panopliów.

Pozostałe zabudowania – folwark

Zabudowania folwarczne i administracyjne dawnego majątku znajdowały się na łądzie stałym, nad brzegiem jeziora Rokola. Niektóre budynki rozmieszczone były

³ Niektóre źródła przypisują autorstwo pałacu Karolowi Ceroniemu lub Józefowi Fontanie (ojciec Jakuba Fontany) (Witkiewicz, 1949), jednak niezwykle podobieństwo otwockiej budowli do realizacji Tylmana (Nieborów, Białystok, pałac Krasińskich w Warszawie) przemawia za jego autorstwem (Baranowska, 1988; Jaroszewski, 1999).

⁴ Podczas prac wykopaliskowych w latach 1947-1948 natrafiono na pozostałości piwnic po zachodniej oficynie. Oprócz arkadowego podcienia łączącego pawilon oficyny z bocznym alkierzem pałacu znaleziono również podziemny korytarz łączący obie piwnice (Witkiewicz, 1949).

⁵ Niektóre źródła podają, że wschodnia oficyna została zrealizowana dopiero po II wojnie światowej (Jaroszewski, 1999), jednak prace wykopaliskowe Państwowej Pracowni Konserwacji Zabytków Architektury prowadzone w latach 1947-1948 dostarczyły dowodów na istnienie fundamentów obu pawilonów (Witkiewicz, 1949).

wzdłuż alei dojazdowej do pałacu, będącej przedłużeniem głównej osi kompozycji. W zabytkowym kompleksie architektury użytkowej zachował się dwór z końca XVIII wieku.

Pozostałe budynki, pochodzące również z drugiej połowy XVIII wieku, były w późniejszych latach przebudowywane. Zachował się spichlerz, obora z dobudowaną stajnią, budynek browaru, wozownia oraz chlewnia z przełomu XVIII i XIX wieku (Jaroszewski, 1999).

Założenie ogrodowe

Wyjątkowa kompozycja założenia ogrodowego w Otwocku Wielkim stopniowo rozrastała się na tereny wokół wyspy, na przeciwległych brzegach. Wewnątrz układu elementy programu przenikały się i łączyły wzajemnie, przy czym główny trzon kompozycji stanowił ogród na wyspie, w stylu najbardziej zbliżonym do barokowego.

Ogrody w Otwocku Wielkim pochodzące z XVII, XVIII i XIX wieku⁶ powstawały etapami, wyraźnie dzieląc się na trzy części: ogród na wyspie, rozległy ogród na brzegach jeziora Rokola oraz zwierzyńiec.

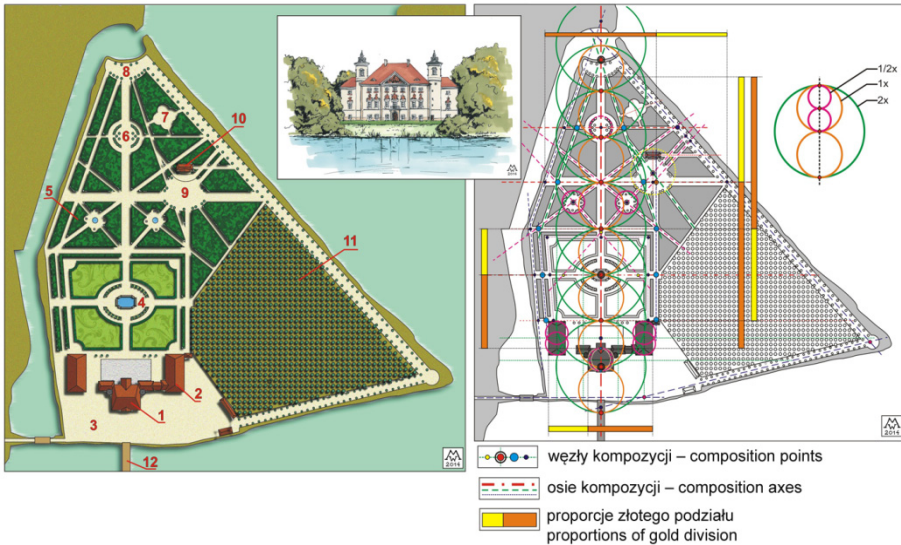
Najwcześniej powstały ogród stanowiła część znajdująca się na wyspie z pałacem. Była to okazała barokowa kompozycja z XVII wieku (Majdecki, 2005) z wyraźnym salonem ogrodowym i czterema parterami haftowymi rozmieszczonymi symetrycznie wzdłuż głównej osi. Salon przylegał do ogrodowej elewacji pałacu, a z trzech pozostałych stron otaczały go galerie⁷. Aleja przecinająca parter ogrodowy prowadziła od ogrodowej fasady pałacu i wiodła przez całą długość wyspy do jej granic (Żyłko i Kaczmarzyk, 1963). Dalszą część założenia ogrodowego na wyspie stanowiły boskiety rozmieszczone wzdłuż głównej osi kompozycji. Ozdabiały je nieduże sale i gabinety rozmieszczone na skrzyżowaniach diagonalnej siatki dróg. W południowo-zachodniej części boskietów, na niewielkim wzniesieniu, znajdował się pawilon, przylegający do owalnej sali ogrodowej. Zachodnią część wyspy wypełniał prawdopodobnie rodzaj wielkiego boskietu pełnego, z regularnym szachownicowym rozmieszczeniem drzew. Ciołek (1954) podaje, że były to lipy (*Tilia* sp.) sadzone w kwadrat, tworzące wielki boskiet. Od strony południowej i południowo-zachodniej znajdowała się aleja wiodąca wzdłuż brzegu i okalająca założenie ogrodowe (rys. 2).

Z brzegów na wyspę prowadziły dwa mostki – jeden na osi pałacu, będący główną drogą dojazdową do rezydencji, oraz drugi, mniejszy, od wschodniej strony rezydencji.

Drugą część otwockiego ogrodu stanowiła rozległa kompozycja usytuowana na południowo-zachodnim brzegu starorzecza. Założenie, prawdopodobnie z drugiej połowy XVIII wieku, wypełniał duży hipodrom, teatr ogrodowy oraz plac „do gonitw pierścienia”. Znajdowały się tam również liczne mniejsze wnętrza ogrodowe, połączone układem dróg i alej. Szczególną uwagę zwracał pawilon ogrodowy. Ponadto założenie przecinały

⁶ Główna kompozycja ogrodowa na wyspie pochodzi z XVII wieku (Ciołek, 1954, 1955; Majdecki, 2005). Dalsza rozbudowa ogrodu w częściach sąsiadujących z jeziorem to okres drugiej połowy XVIII wieku (Ciołek, 1954, 1955; Majdecki, 2005) oraz kolejne przekształcenia – w początkach XIX wieku (Bogdanowski, 2000).

⁷ Galeria otaczająca z trzech stron salon ogrodowy mogła nawiązywać do arkadowych łączników pomiędzy oficynami a pałacem. Jednak również mógł to być rodzaj drewnianego bindaża (ciennika) lub regularnie strzyżony szpaler drzew.

Rys. 2. Ideogram kompozycji założenia pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim – analiza kompozycji i związków miarowych założenia na wyspie (opr. M. T. Walerzak); 1 – pałac, 2 – oficyna, 3 – dziedziniec, 4 – salon ogrodowy, 5 – boskiet z salą ogrodową, 6 – główna sala ogrodowa, 7 – sala ogrodowa, 8 – plac widokowy, 9 – plac w boskiecie, 10 – pawilon ogrodowy, 11 – boskiet szachownicowy, 12 – most

Fig. 2. Ideogram of the composition of the palace and garden complex in Otwock Wielki – an analysis of the composition and dimensional relationships of the complex on the island (by M. T. Walerzak); 1 – palace, 2 – outbuilding, 3 – court, 4 – garden salon, 5 – bosquet with garden room, 6 – main garden room, 7 – garden room, 8 – scenic square, 9 – square in bosquet, 10 – garden pavilion, 11 – chess bosquet, 12 – bridge

kanały i baseny wodne otaczające między innymi prostokątną wyspę z ogrodem owocowym. Pozostałe przestrzenie wypełniały boskiety z salami ogrodowymi, gabinetami oraz pawilonami zwiększającymi atrakcyjność spacerów (Ciołek, 1955).

Dokładny czas powstania i rozbudowy ogrodów na brzegach jeziora nie jest znany. Przypuszcza się, że wiążą się one z działalnością Franciszka Bielińskiego i jego następców. Ta część ogrodu przejawiała charakterystyczne cechy założeń typu przejściowego (Ciołek, 1954), ujawniając nowe prądy stylowe w kompozycji. Szczególnie przejawiało się to w swobodnym zarysie drugorzędnych układów alejowych oraz w płynnych konturach brzegów kanałów. Sprzyjała temu niezwykła nastrojowość rokoka, nienegująca naturalnych form przyrody, tym samym niegeometryzująca otaczającej przestrzeni.

Ostatnią, trzecią część założenia ogrodowego stanowił zwierzyńiec na wschodnim i południowo-wschodnim brzegu jeziora. Bardzo regularny układ dróg tego elementu kompozycji ściśle nawiązywał do kompozycji ogrodowej na wyspie (Ciołek, 1954).

Ogólna kompozycja założenia ogrodowego w Otwocku Wielkim może zostać zaliczona do układów późnobarokowych, wręcz już rokokowych z elementami swobodnymi. Trudności w jednoznacznym rozróżnieniu kompozycji powoduje jej obecny stan

zachowania (Bogdanowski, 2000). Jednak ten późnobarokowy układ zawierał mniej lub bardziej czytelne powiązania pomiędzy wyspą a otaczającymi ją ogrodami na lądzie stałym (Żyłko i Kaczmarzyk, 1963). W części południowo-zachodniej ogrodu występowały nieliczne elementy nawiązujące stylistycznie również do parków naturalistyczno-krajobrazowych (Bogdanowski, 2000).

Cel badań

Głównym celem pracy była analiza kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych założenia pałacowo-ogrodowego na wyspie w Otwocku Wielkim, o rodowodzie sięgającym przełomu XVII i XVIII wieku, oraz identyfikacja nawarstwień z późniejszych przekształceń.

W pracy przeanalizowano również stan przetrwania aktualnej kompozycji w kontekście jej historycznego układu.

Realizacja powyższych celów mogłaby posłużyć określeniu podstaw ochrony i kreacji krajobrazu kulturowego oraz rewaloryzacji założenia pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim.

Materiał i metody

Obiektem badań było założenie pałacowo-ogrodowe w Otwocku Wielkim, w gminie Karczew w województwie mazowieckim. Analizowany obiekt charakteryzował się geometrycznym ogrodem barokowym z przełomu XVII i XVIII wieku z parterami oraz licznymi alejami, szpalerami i boskietami. Obecnie powierzchnia założenia ogrodowego na wyspie wynosi około 5 ha.

W badaniach zastosowano następujące metody terenowe: inwentaryzację dendrologiczną, inwentaryzację dendrochronologiczną oraz analizę składu gatunkowego, a także analizy studialne: historyczną i materiałów archiwalnych, przekrojów historycznych (Majdecki, 1993) oraz kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych (Walerzak, 2012).

Analizy kompozycji przestrzennej, związków miarowych i powiązań widokowych dokonano na bazie bogatych zbiorów materiałów archiwalnych. Najważniejszym z nich był historyczny plan założenia pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim z 1782 roku (autor rysunku nieznanymi)⁸.

Ponadto przeanalizowano również pozostałe materiały archiwalne związane z obiektem, liczne opracowania różnych autorów, a także prace graficzno-analityczne prof. G. Ciołka dotyczące obiektu.

Pośród wspomnianych materiałów archiwalnych należy wymienić:

⁸ Kopia planu znajduje się w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, sygn. N/Woj. 247.

- „Plan założenia pałacowo-ogrodowego w Starym Otwocku w XVIII wieku”⁹ – rysunek wykonany w 1947 roku w Państwowej Pracowni Konserwacji Zabytków Architektury w Warszawie,
- „Plan sytuacyjny oraz szkicowy projekt zagospodarowania terenu w Otwocku Wielkim”¹⁰ – rysunek J. Kasperskiego według pomiarów z lipca 1947 roku, skala 1 : 1000,
- „Szkic rekonstrukcyjny ogrodu w Otwocku Wielkim (nr 1)”¹¹ – rysunek G. Ciołka z 1950 roku, skala 1 : 1000.
- „Salon ogrodowy – plan sytuacyjny z około 1750 r.”¹² – rysunek G. Ciołka wykonany około 1950 roku,
- „Ogród pałacowy w Otwocku Wielkim – konstrukcja planu (osie kompozycji)”¹³ – rysunek G. Ciołka wykonany około 1950 roku,
- „Plan sytuacyjny ogrodu na wyspie”¹⁴ – rysunek G. Ciołka z 1950 roku według pomiarów J. Kasperskiego z 1947 roku,
- „Plan sytuacyjny wytyczonych alei według rekonstrukcji G. Ciołka”¹⁵ – rysunek S. Miłoszewskiego z 1951 roku, skala 1 : 500,
- „Szkic rekonstrukcyjny ogrodu na wyspie na podstawie planu z XVIII w. oraz pomiarów z 1947 r. i 1950 r. (nr 2)”¹⁶ – rysunek G. Ciołka z 1950 roku, skala 1 : 1000,
- „Projekt robót niwelacyjnych w parku w Otwocku Wielkim”¹⁷ – rysunek S. Miłoszewskiego z 1950 roku,
- „Projekt koncepcyjny ogrodu na wyspie na podstawie planu z XVIII w. oraz pomiarów z 1947 r. i 1950 r.”¹⁸ – rysunek G. Ciołka z 1950 roku, skala 1 : 1000,
- „Ogród pałacowy na wyspie – rekonstrukcja”¹⁹ – rysunek G. Ciołka, skala 1 : 1000,
- „Zespół pałacowy w Otwocku Wielkim – fragment wyspy”²⁰ – rysunek E. Żyłko,
- „Otwock Stary – plan ogrodu pałacowego, rekonstrukcja z drugiej połowy XVIII w.”²¹ – opracowanie krytyczne na podstawie planu Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej wykonane przez G. Ciołka w latach pięćdziesiątych XX wieku,

⁹ Rysunek sporządzony na podstawie oryginalnego planu ogrodu w Otwocku Wielkim znajdującego się w Gabinetce Rycin UW (Bogdanowski, 2000).

¹⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2898.

¹¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2905.

¹² Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2915.

¹³ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2911.

¹⁴ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2907.

¹⁵ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2906.

¹⁶ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2903.

¹⁷ Rysunek publikowany (Ciołek, 1965).

¹⁸ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2904

¹⁹ Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2902.

²⁰ Rysunek publikowany (Żyłko i Kaczmarzyk, 1963).

²¹ Rysunek publikowany (Majdecki, 1964). Matryca planu w „Tekach prof. G. Ciołka” w archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

- „Oficyna pałacowa – elewacja frontowa”²² – rysunek G. Ciołka z 1950 roku, skala 1 : 100.

Analiza tych materiałów miała na celu umożliwienie określenia faktycznego wyglądu kompozycji założenia ogrodowego oraz identyfikację jego późniejszych przekształceń.

Wyniki

Zespół pałacowo-ogrodowy w Otwocku Wielkim to wyjątkowa kompozycyjnie i lokalizacyjnie posiadłość z przełomu XVII i XVIII wieku, która zachowała liczne elementy ogrodu regularnego na wyspie (rys. 2), z czytelnymi nawarstwieniami późniejszych przekształceń i modyfikacji, a także efektów rewaloryzacji wykonanych po 1945 roku. Istnienie wielu elementów kompozycji zostało potwierdzone archiwalnymi planami oraz wizją lokalną w obiekcie.

Malowniczo usytuowany na wyspie obiekt powiązany był licznymi otwarciami widokowymi oraz kompozycyjnymi z lądem. Według planów historycznych układ drogowy na wyspie miał kontynuację kompozycyjną w formie alej i boskietów na lądzie.

Materiały archiwalne, a przede wszystkim plany historyczne i ich odrisy, zostały poddane analizom kompozycji i związków miarowych. Zaobserwowano proste zasady konstrukcji ogrodu oparte na module, który stanowił szerokość głównej, frontowej fasady pałacu.

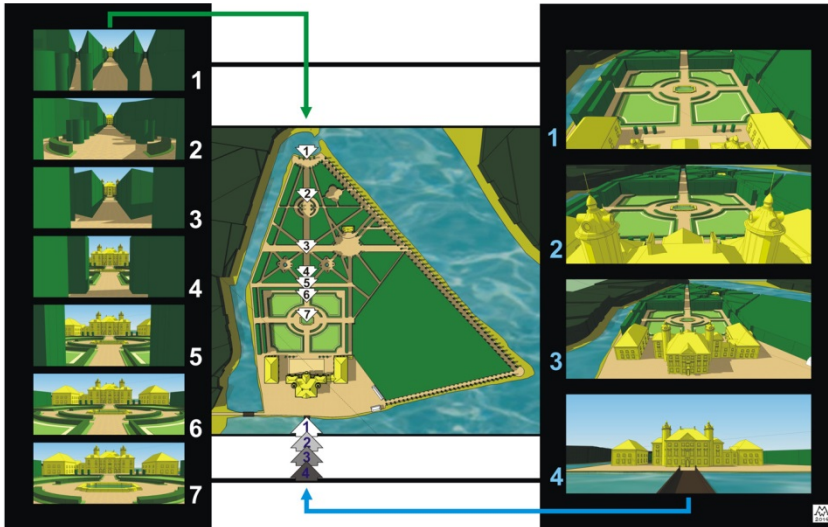
Modyfikacje odcinka modułu, wyznaczające długości i szerokości różnych elementów kompozycji, zmieniały się w stosunku 1 : 2. W przecięciach osi kompozycyjnych oraz modułów wyznaczono węzły konstrukcji ogrodu. Najważniejsze z nich były zlokalizowane w miejscu ryzalitu frontowej elewacji pałacu oraz w środkowej części salonu ogrodowego – w miejscu fontanny. Pozostałe wypadały w miejscach skrzyżowań głównych dróg w środkowej części ogrodu i w zakończeniu wyspy na półkolistym placu widokowym. Ponadto analizy wykazały, że miejsca te były silnie powiązane kompozycyjnie z pozostałymi częściami ogrodu (rys. 2).

Bardzo ważną rolę w kompozycji otwockiego założenia odgrywały powiązania widokowe wewnątrz ogrodu oraz dalekie widoki w kierunku sąsiednich brzegów jeziora (szczególnie w kierunku wschodnim i północnym). Istotne powiązania kompozycyjno-widokowe dostrzeżono podczas analiz wzdłuż głównej osi w kierunku alei dojazdowej i w kierunku półkolistego placu na zakończeniu wyspy (rys. 3, 4).

Geometryczna kompozycja otwockiego założenia na wyspie, a zwłaszcza rozmieszczenie głównych elementów przestrzennych i wnętrz ogrodowych, była opracowana według zasad złotego podziału. Dobrze jest to widoczne w elementach wzdłuż głównej osi oraz w proporcjach tarasu do salonu ogrodowego, w proporcjach wnętrza salonu do boskietów oraz w proporcjach samej bryły pałacu (rys. 2, 3).

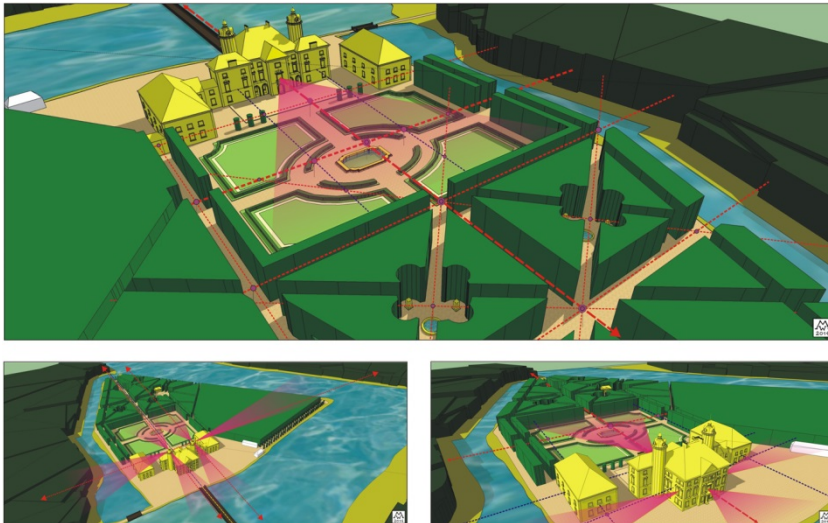
Samosiewy i przekształcenia kompozycji na terenie wyspy zacierają pierwotny układ, jednak w świetle przeprowadzonych analiz i wizji lokalnej wydaje się, iż istnieje możliwość całkowitego przywrócenia pierwotnego układu przestrzennego założenia.

²² Narodowy Instytut Dziedzictwa – „Teki prof. G. Ciołka” sygn. 2916.

Rys. 3. Plan założenia pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim i zestaw widoków wzdłuż głównej osi kompozycji. Sekwencje widoków zostały wykonane z wykorzystaniem cyfrowego modelu obiektu (opr. M. T. Walerzak)

Fig. 3. A plan of the palace and garden complex in Otwock Wielki and a series of views along the main axis of the composition. The sequences of views were made with the use of a digital model of the estate (by M. T. Walerzak)

Rys. 4. Model wirtualny założenia pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim. Fragment analizy ważniejszych powiązań widokowych w kompozycji (opr. M. T. Walerzak)

Fig. 4. A virtual model of the palace and garden complex in Otwock Wielki. A fragment of the analysis of major scenic connections in the composition (by M. T. Walerzak)

Wnioski

1. Posiadłość o rodowodzie z przełomu XVII i XVIII wieku zachowała liczne elementy ogrodu regularnego w obrębie ogrodu na wyspie. Czytelne są nawarstwienia późniejszych przekształceń i modyfikacji kompozycji oraz efekty rewaloryzacji z czasu po 1945 roku.

2. Ważnymi węzłami w kompozycji pałacowo-ogrodowej były: ryzalit frontu pałacu, fontanna w salonie ogrodowym, skrzyżowania dróg w głównej alei oraz plac na zakończeniu głównej alei. Miejsca te były silnie powiązane kompozycyjnie z pozostałymi częściami ogrodu.

3. W kompozycji zauważono proste związki miarowe oparte na module, który stanowi szerokość głównej, frontowej fasady pałacu.

4. Modyfikacje odcinka modułu, wyznaczające długości i szerokości elementów kompozycji, zmieniały się w stosunku 1 : 2.

5. Ogólna zasada rozmieszczenia głównych elementów i wnętrz ogrodowych wyznaczona była proporcjami złotego podziału. Szczególnie dobrze czytelne jest to w proporcjach tarasu do salonu ogrodowego, w proporcjach wnętrza salonu do boskietów oraz w proporcjach były pałacu.

6. Bardzo ważną rolę w kompozycji otwockiego założenia odgrywały dalekie widoki w kierunku sąsiednich brzegów jeziora (szczególnie w kierunku wschodnim i północnym). Istotne powiązania kompozycyjno-widokowe dostrzeżono podczas analiz wzdłuż głównej osi w kierunku alei dojazdowej i w kierunku półkolistego placu na zakończeniu wyspy.

7. W świetle przeprowadzonych analiz wydaje się, iż istnieje możliwość całkowitego przywrócenia pierwotnego układu przestrzennego założenia.

Literatura

- Ajdacki, P. (2013). Karczewscy, Bielińscy, Kurtzowie i inni, czyli historia otwockiego latyfundium. *Polesie Łużyce Okol.* *Rocz. Krajozn.*, I, I, 119–129.
- Baranowska, Z. (1988). Pałac w Starym Otwocku (z historii budowy w XVII i przebudowy w XIX stuleciu). *Rocz. Hist. Szt.*, XVII, 261–269.
- Bogdanowski, J. (2000). *Polskie ogrody ozdobne*. Warszawa: Arkady.
- Ciołek, G. (1954). *Ogrody polskie*. Warszawa: Budownictwo i Architektura.
- Ciołek, G. (1955). *Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce*. Warszawa: PWN.
- Ciołek, G. (1965). *Rejestr ogrodów polskich*. Z. 3. Warszawa: PWN.
- Jaroszewski, T. S. (1999). *Po pałacach i dworach Mazowsza*. Cz. I. Warszawa: WNT.
- Majdecki, L. (1964). *Rejestr ogrodów polskich*. Z. 2. Warszawa: PWN.
- Majdecki, L. (1993). *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*. Warszawa: PWN.
- Majdecki, L. (2005). *Historia ogrodów*. T. I. Warszawa: PWN.
- Olszewski, Cz. (1948). Czy znacze Stary Otwock. *Stolica*, 29, 6–7.
- Walerzak, M. T. (2012). *Analiza kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych w procesie wartościowania historycznych układów ogrodowych na wybranych przykładach z terenu Polski*. W: B. Szmygin (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków* (s. 233–242). Lublin: Politechnika Lubelska.

Witkiewicz, J. (1949). Pałac marszałka Bielińskiego w Starym Otwocku. *Ochr. Zabyt.*, 2, 2, (6), 122–132.

Żyłko, E., Kaczmarzyk, D. (1963). Zeszyt 13. Powiat otwocki. *Kat. Zabyt. Szt. Pol.*, X (Województwo warszawskie) (I. Galicka, E. Żyłko, red.).

COMPOSITIONAL ASPECTS OF THE PALACE AND GARDEN COMPLEX IN OTWOCK WIELKI

Summary. The palace and garden complex in Otwock Wielki is situated in the Masovian voivodeship, southeast of Warsaw. The palace complex with the main garden establishment on the island on the Rokola Lake is an example of a classic late baroque garden from the turn of the 17th century. The main goal of the study was to analyse the spatial composition and scenic connections of the palace and garden complex and to identify the accumulations from later transformations. The achievement of those goals might be used for determination of the bases of protection and creation of the cultural landscape of this region and for revalorisation of the palace and garden complex in Otwock Wielki. As results from the field investigations and cartographic analyses of archival materials, the estate has retained numerous elements of a regular garden within the garden on the island. Apart from that, the accumulations of later transformations and the effects of revalorisation made after 1945 are still noticeable. Simple dimensional relationships are noticeable in the composition. They are based on the module making the width of the main frontal façade of the palace, whereas major nodes of the composition could be found in the avant-corps of the palace front, in the fountain in the garden salon and at the junctions of main roads. The modifications of the module segments marking the lengths and widths of the composition elements changed at the 1 : 2 ratio. The main spatial elements were laid out according to the golden ratio proportions. The investigations and analyses prove that it is possible to restore the original spatial arrangement of the estate on the island.

Key words: baroque garden, composition analysis, dimensional relationships, scenic connections

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Miłosz T. Walerzak, Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, Poland, e-mail: miloszwalerzak@op.pl

Zaakceptowano do opublikowania – Accepted for publication:

19.01.2015

Do cytowania – For citation:

Walerzak, M. T., Krzyżaniak, M., Świerk, D., Urbański, P. (2015). Aspekty kompozycji zespołu pałacowo-ogrodowego w Otwocku Wielkim. *Nauka Przyr. Technol.*, 9, 2, #23. DOI: 10.17306/J.NPT.2015.2.23